https://jpll.ui.ac.ir/?lang=en
Research on Mystical Literature
E-ISSN: 2476-3292
Document Type: Research Paper
Vol. 19, Issue 1, No.54, 2025, pp. 41-60
Received: 17/12/2024 Accepted: 04/08/2025

Criticism of Artificial Intelligence and Human Translation of Mystical Texts based on the Mandi Method: A Case Study of *Al-La'ma' fi al-Tasuf*

Vahidreza Mirzaeian *
Associate Professor, Department of English, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran
mirzaeian@alzahra.ac.ir

Abstract

With the emergence of artificial intelligence and its entry into the field of translation, the question that arises is: How successful is artificial intelligence in translation and can it surpass human translators? In this study, using the Munday comparative method, two Persian translations of *al-Lamma fi al-Tasauf* have been examined and their errors have been identified. These errors mainly include: incorrect reading of the text, incorrect use of dictionaries in finding correct equivalents, lack of attention to context in finding equivalents, lack of familiarity with specialized Islamic mystical terms, and misunderstanding of the text. The same sentences that were incorrectly translated by the human translator were given to the artificial intelligence. The results showed that the artificial intelligence was able to provide an acceptable translation. Contrary to the popular belief that artificial intelligence lacks the necessary power to provide translations, this technology currently has sufficient power for translation, especially in languages that have received less attention from a computational perspective, such as Persian and Arabic. Based on the findings of this study, it is recommended that translators, especially novice ones, pay attention to this technology when translating and use it as an effective tool during translation.

Keywords: Artificial Intelligence, Mysticism, Translation Studies, Equivalence, Translation Errors, *Al-La'ma' fi al-Tasuf*, Machine Translation, ChatGPT.

Introduction

Translation experts propose three conditions for successful translation: familiarity with the source language, complete mastery of the target language to the point of writing, and mastery of the subject being translated. Unfortunately, sometimes people who do not have sufficient mastery of one of these conditions undertake translation, and the resulting translation lacks the necessary quality (Lotfipour & Mirzabigi, 2010). For example,

* Corresponding author
Mirzaeian, V. (2025). Criticism of artificial intelligence and human translation of mystical texts based on the mandi method: A case study of *Al-La'ma' fi al-Tasuf* . *Research on Mystical Literature, 19 (1):* 41-60.

2476-3292 © The Author(s).

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0

10.22108/jpll.2025.143707.1877

not knowing the first condition, that is, familiarity with the source language, causes a misunderstanding of the original text, and this mistake leaves its mark on the translation. Not having the second condition makes it impossible to understand the translated sentences, and the translator should be asked what he meant by writing such a sentence. In other words, the translator should also be included in the translated text so that he can be consulted when there is a problem in understanding the text. The third condition is familiarity with the subject being translated. Someone who does not have sufficient familiarity with mysticism will definitely not have much success in translating mystical texts (Haratian & Darvish, 2019).

Review of Literature

Scientific translation criticism has long been of interest to translation studies researchers. Various methods have been proposed to assess translation quality, each focusing on different aspects of the translation process. In this section, we review research related to scientific methods of translation criticism and examine their role in improving translation analysis.

One of the first scientific approaches to translation criticism is the linguistic method, which examines the syntactic, lexical, and stylistic structures of the translated text. Catford (1965) analyzed linguistic changes in the translation process and proposed the importance of contrastive analysis. Also, Baker (1992) examined the role of coherence and coherence in the target language and presented methods for analyzing linguistic structures in translation criticism.

The semiotic method, focusing on implicit and cultural meanings, is one of the most important methods in translation criticism. Toury (1995) emphasizes in his theory that translation should not be considered merely as a linguistic reproduction but also as a cultural and social phenomenon. Research conducted in this field has shown that translators face numerous challenges when transferring implicit meanings and cultural signs (Eco, 2001).

Translation semantics is one of the fields that examines the accuracy and correctness of the transfer of meaning in the translation process. Newmark (1998) presented various approaches to the semantic evaluation of translation in his book and proposed two types of translation, namely, semantic and communicative translation. Based on research, semantic analysis of translations has shown that many literal translations are weak in conveying meaning and require a more dynamic approach (Hattim & Mason, 1997).

The Skopos theory, proposed by Reiss and Vermeer (1984), emphasizes the purpose of translation. Research has shown that the applied method in translation criticism can help determine the success of a translation in achieving its communicative goals (Nord, 1997). For example, a study conducted by Schaffner (2009) has shown that applied analysis of translations can help improve educational approaches in training translators.

Method

The comparative method used in this study is one of the most widely used methods in scientific translation criticism, which compares multiple translations of a single text and examines linguistic, cultural, and stylistic differences. Munday (2016) has examined comparative methods in translation criticism and their role in analyzing translation strategies. Also, recent research has shown that the use of comparative methods can be effective in analyzing errors and identifying translation trends (House, 2015).

Results

Translation is one of the most complex language tasks that requires a deep understanding of both the source and target languages and cultures. Artificial intelligence has made significant progress in the field of machine translation in recent years, but the question of whether it can provide flawless translations is still a matter of debate. Although tools such as Google Translate and advanced deep learning-based systems have been able to increase the accuracy of translation, there are still limitations that prevent AI translations from being perfect. One of the advantages of AI is the high speed of data processing and the ability to translate large volumes of text in a short period of time. In many everyday texts or texts that have a simple structure, AI can provide a translation that is close to human translation. Also, deep learning and large language models allow AI to identify language patterns and provide more accurate translations (Goodfellow et al., 2016).

Despite advances, AI still has a weakness in understanding some aspects of language, such as cultural nuances, abstract concepts, jargon, and humor. Human language is rich in implicit meanings, metaphors, and

allusions that require deep interpretation and cultural awareness (Venuti, 2017). For example, translating a poem or literary text requires human skill and creativity that machines lack. Also, errors in the training data may cause incorrect translations. Combining AI and human translators can lead to better results. Translators can act as editors and correct possible errors in machine translation (Pym, 2010). This process is called “post-editing” and is currently used in many translation projects. The study found that AI was able to translate the text acceptably and did not make many of the mistakes that a human translator would make. However, due to its inherent limitations in understanding language, culture, and meaning, AI cannot provide a flawless translation on its own.

Currently, the best approach is to use AI capabilities alongside human skills. It should be noted that AI in translation also has limitations, which are briefly mentioned. The limitations of AI in translation depend on various factors that can affect its accuracy, quality, and efficiency. AI sometimes has difficulty understanding the context of the text or the cultural subtleties of languages. For example, idioms, proverbs, or wordplay that make sense in one language may not be correctly transferred to another. Another point is that words or sentences that have multiple meanings can be challenging for AI. Without a full understanding of the speaker, an incorrect translation may be provided. Another limitation of AI is that for languages with little training data (such as some regional or lesser-known languages), AI performance is weaker, as models require a large amount of high-quality data. It can sometimes be difficult to retain the author’s writing style or tone (e.g., humorous, formal, colloquial) in a translation, and the output may sound dry or unnatural.

In live translations (such as conversations), AI may make errors due to speed, accents, or ambient noise. AI typically relies on statistical patterns and has difficulty understanding the deep semantic or emotional content of a text (like humans do). This is more evident in literary or complex texts. If the data used to train the model is incomplete, outdated, or biased, the translations may also be of poor quality or even reflect unwanted biases.

نشریهٔ علمی پژوهش‌های ادب عرفانی
سال نوزدهم، شمارهٔ اول، پیاپی ٥٤، ١٤٠٤، صص. ٤١-٦٠
تاریخ وصول: ١٤٠٣/٩/٢٧ تاریخ پذیرش: ١٤٠٤/٥/١٣

مقاله پژوهشی

نقد ترجمه متون عرفانی مبتنی‌بر هوش مصنوعی و ترجمه انسانی براساس روش ماندی (مطالعهٔ موردی کتاب اللمع فی التصوف)

وحیدرضا میرزائیان*، دانشیار گروه زبان انگلیسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهرا، تهران، ایران
mirzaeian@alzahra.ac.ir

چکیده

با ظهور و گسترش هوش مصنوعی در حوزهٔ ترجمه، این پرسش مطرح می‌شود که هوش مصنوعی تا چه اندازه در ترجمه موفق است و آیا می‌تواند جایگزین مترجم انسانی شود. در این پژوهش با استفاده از روش تطبیقی ماندی، دو ترجمهٔ فارسی کتاب *اللمع فی التصوف* بررسی شده و خطاهای آن‌ها شناسایی شده است. این خطاها عبارت‌اند از: قرائت نادرست متن، استفاده نادرست از واژه‌نامه‌ها در معادل‌یابی درست، بی‌توجهی به بافت متن در معادل‌یابی، ناآشنایی با مصطلحات تخصصی عرفانی اسلامی و نیز فهم نادرست متن. سپس، همان جملاتی که مترجم انسانی به اشتباه ترجمه کرده است، برای ارزیابی به هوش مصنوعی داده شده است. بررسی نتایج نشان می‌دهد که هوش مصنوعی توانسته است ترجمه‌ای پذیرفته‌شده ارائه دهد. این پژوهش برخلاف تصور عامه که هوش مصنوعی را فاقد توانایی لازم در ترجمه می‌دانند، نشان می‌دهد که درحال‌حاضر این فناوری، به‌ویژه برای زبان‌هایی مانند فارسی و عربی که ازنظر رایانشی کمتر بدان‌ها توجه شده است، از قدرت کافی برای ترجمه برخوردار است. براساس یافته‌های این پژوهش، به مترجمان، به‌ویژه تازه‌کارها، پیشنهاد می‌شود که هوش مصنوعی را به‌عنوان ابزاری مؤثر در فرایند ترجمه نادیده نگیرند و از آن بهره برند.

واژه‌های کلیدی: هوش مصنوعی، عرفان، ترجمه، معادل‌یابی، خطا.

---

* مسؤول مکاتبات

میرزائیان، وحیدرضا . (١٤٠٤). نقد ترجمه متون عرفانی مبتنی بر هوش مصنوعی و ترجمه انسانی بر اساس روش ماندی: مطالعه موردی کتاب اللمع فی التصوف، *پژوهش‌های ادب عرفانی*، ١٩(١): ٤١-٦٠.

2476-3292 © The Author(s).
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0)

10.22108/jpll.2025.143707.1877

۱- مقدمه

متخصصان ترجمه برای ترجمه‌ای موفق، سه شرط را مطرح می‌کنند: آشنایی با زبان مبدأ، تسلط کامل در حد نویسندگی به زبان مقصد و تسلط به موضوع مورد ترجمه. گاهی اوقات افرادی که به یکی از این شروط تسلط کافی ندارند، اقدام به ترجمه می‌کنند و درنتیجه، ترجمهٔ حاصل فاقد کیفیت لازم خواهد بود (لطفی‌پور و همکاران، ۱۳۹۹)؛ برای مثال، ندانستن شرط اول، یعنی آشنایی ناکافی با زبان مبدأ به درک نادرست از متن اصلی منجر می‌شود و این اشتباه، تأثیر خود را در ترجمه به‌جای می‌گذارد. نداشتن شرط دوم باعث می‌شود جملات ترجمه‌شده گنگ و نامفهوم باشند، به‌گونه‌ای که برای فهمیدن منظور مترجم، نیاز به حضور و توضیح او باشد. به‌عبارت‌دیگر، مترجم باید ضمیمهٔ متن ترجمه‌شده شود تا درصورت ابهام بتوان از او کمک گرفت. شرط سوم، آشنایی با موضوع ترجمه است. کسی که با عرفان آشنایی کافی ندارد، قطعاً در ترجمهٔ متون عرفانی موفقیت چندانی نخواهد داشت (هراتیان و درویش، ۱۳۹۸).

۱ـ۱. دربارهٔ نویسندهٔ کتاب

ابونصر سراج طوسی، نویسندهٔ کتاب *اللمع فی التصوف*، از برجسته‌ترین علمای تصوف در قرن چهارم هجری قمری است. او از شخصیت‌های کلیدی در تدوین و تبیین مبانی تصوف اسلامی به شمار می‌رود و تلاش فراوانی برای دفاع از تصوف در برابر انتقادات و سوءتفاهم‌های زمانهٔ خود انجام داده است. ابونصر سراج در شهر طوس (واقع در خراسان، ایران امروزی) متولد شد. این منطقه در آن زمان، مرکز علم و فرهنگ بود و تأثیر زیادی بر تربیت فکری و معنوی او داشت. او در محضر اساتید بزرگ تصوف و علمای شریعت به تحصیل پرداخت و به‌سرعت در هر دو حوزهٔ شریعت و طریقت مهارت یافت. تسلط او بر هر دو جنبهٔ دانش باعث شد که بتواند در آثار خود، میان تصوف و آموزه‌های اسلامی تعادل برقرار کند (Schimmel, 1975). ابونصر سراج برای کسب دانش و دیدار با صوفیان برجستهٔ زمان خود، سفرهای متعددی انجام داد. او به شهرهایی مانند بغداد، نیشابور و دیگر شهرهای اسلامی سفر کرد و به ملاقات بزرگانی همچون جنید بغدادی، شبلی و دیگر عارفان مشهور رفت. سراج به‌دلیل زندگی زاهدانه و پیروی دقیق از اصول تصوف به‌عنوان یکی از «ائمهٔ صوفیه» شناخته می‌شد (Knysh, 2000). او در کنار عرفان، بر اصول شریعت نیز تأکید فراوان داشت و تلاش می‌کرد تصوف را بخشی جدایی‌ناپذیر از اسلام معرفی کند. ابو نصر سراج در سال ۳۷۸ ق. در بغداد درگذشت. آرامگاه او در همان شهر قرار دارد و مورد احترام صوفیان و علاقه‌مندان به تصوف است.

در دورهٔ ابونصر سراج، تصوف با انتقادات زیادی از سوی برخی علمای ظاهری و نیز فرقه‌های افراطی روبرو بود (Nicholson, 1914). او در کتاب *اللمع فی التصوف*، با بیان اصول و مفاهیم حقیقی تصوف، تلاش کرد این سوءتفاهم‌ها را رفع کند و تصویری صحیح از تصوف ارائه دهد (Smith, 1935). یکی از ویژگی‌های برجستهٔ ابونصر سراج، برقرای هماهنگی میان آموزه‌های شریعت و طریقت بود. او تصوف را نه به‌عنوان روشی جدا از اسلام، بلکه به‌عنوان راهی عمیق‌تر برای درک حقیقت دین معرفی کرد. آثار و افکار او، به‌ویژه کتاب *اللمع*، الهام‌بخش عارفان بزرگی همچون امام غزالی، عبدالکریم قشیری و دیگر نویسندگان عرفانی بوده است (Arberry, 2008).

۱ـ۲. دربارهٔ کتاب

کتاب *اللمع فی التصوف* از منابع اولیه و بنیادی تصوف اسلامی به شمار می‌رود. این اثر به‌صورتی منظم و دقیق به بیان اصول و مبانی تصوف، زندگی صوفیان و دیدگاه‌های آنان می‌پردازد (Nicholson, 1914). نویسندهٔ کتاب، ابونصر سراج طوسی، به تعریف تصوف، ماهیت آن و ارتباطش با شریعت پرداخته است (Baldick, 2012). او در این کتاب تلاش می‌کند سوءتفاهم‌های موجود دربارهٔ تصوف را رفع کند و نشان دهد که تصوف ریشه‌ای عمیق در قرآن و سنت دارد (Graham, 1993). در بخش دیگری از این کتاب، سراج طوسی طبقات مختلف صوفیان و خصوصیات اخلاقی و عملی آنان را شرح می‌دهد (Karamustafa, 2007).

کتاب *اللمع فی التصوف* به موضوعات مهمی مانند مراقبه، زهد، ورع، اخلاص، توکل، فقر، محبت، و معرفت پرداخته و مفاهیم مرتبط با عرفان و روحانیت را تحلیل کرده است. در بخش‌های مختلف کتاب، آداب و روش‌های سلوک صوفیانه و چگونگی رسیدن به کمال روحی توضیح داده شده است. ابونصر سراج با استفاده از دلایل قرآنی، حدیثی و منطقی از تصوف در برابر انتقادات مخالفانش دفاع کرده است. *اللمع فی التصوف* یکی از قدیمی‌ترین منابع تصوف است که پس از آن، آثار مهم دیگری مانند *قوت القلوب* از ابوطالب مکی و *احیاء علوم‌الدین* اثر امام غزالی از آن تأثیر پذیرفتند. این کتاب به‌مثابه پلی میان تصوف نظری و عملی شناخته می‌شود و برای درک مبانی اولیهٔ تصوف بسیار مفید است (Nasr, 2007). *اللمع فی التصوف*، منبعی پایه‌ای و آموزشی برای علاقه‌مندان به تاریخ، اصول و آموزه‌های تصوف شناخته می‌شود و همچنان در تحقیقات علمی در کانون توجه قرار دارد.

۱ـ۳. ترجمهٔ کتاب به زبان‌های دیگر

کتاب *اللمع فی التصوف* به‌دلیل اهمیتش در تبیین اصول تصوف و شرح زندگی و مفاهیم عرفانی صوفیان اولیه، بارها در معرض توجه محققان قرار گرفته و به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. بخش‌هایی از این کتاب به زبان انگلیسی ترجمه شده است، به‌ویژه در آثار محققان غربی که به مطالعهٔ تصوف اسلامی پرداخته‌اند. از معروف‌ترین این ترجمه‌ها، ترجمهٔ آرثر جی. آربری است (Arberry, 1947). این ترجمه شامل گزیده‌هایی از متن اصلی به‌همراه تحلیل و توضیحاتی دربارهٔ مفاهیم عرفانی و تاریخی کتاب است.

ترجمه‌هایی از این کتاب نیز به زبان‌هایی مانند ترکی عثمانی و اردو انجام شده است. این ترجمه‌ها بیشتر برای استفاده در حوزه‌های علمی و صوفیانهٔ مناطق مختلف جهان اسلام، به‌ویژه ترکیه و شبه‌قارهٔ هند، صورت گرفته‌اند. در این ترجمه‌ها تلاش شده است مفاهیم تصوف با فرهنگ و زبان مقصد سازگار و فهم‌پذیر باشد. مترجمان معمولاً در کنار ترجمهٔ متن اصلی، توضیحاتی دربارهٔ مفاهیم عرفانی، زندگی صوفیان و واژگان خاص صوفیانه ارائه داده‌اند تا متن برای مخاطب آسان‌تر شود. گاهی نیز ابیات فارسی یا عربی مرتبط با موضوعات کتاب برای توضیح و تفسیر افزوده شده است.

کتاب *اللمع فی التصوف* به‌عنوان یکی از نخستین منابع تصوف اسلامی، که هم به‌صورت منظم تدوین شده و هم جنبه‌های نظری و عملی تصوف را پوشش می‌دهد، همواره برای ترجمه و تحقیق انتخابی ارزشمند بوده است. علاقه‌مندان به تاریخ تصوف و عرفان، این کتاب را منبعی اصلی برای درک مبانی و سیر تطور تصوف می‌دانند.

۱ـ٤. ترجمهٔ کتاب به فارسی

نسخه‌های مختلفی از ترجمه فارسی این کتاب وجود دارد که گاه به‌صورت کامل و گاه به‌صورت گزیده‌هایی از متن اصلی ارائه شده‌اند. برخی از این ترجمه‌ها همراه با شرح و تفسیر بوده‌اند تا مفاهیم پیچیدهٔ تصوف برای مخاطبان فارسی‌زبان فهم‌پذیرتر شود. در دورهٔ معاصر، ترجمه‌های علمی و دقیق از *اللمع فی التصوف* به فارسی صورت گرفته که در معرض توجه دانشگاهیان و علاقه‌مندان به عرفان اسلامی قرار گرفته است. یکی از ترجمه‌های شناخته‌شده، ترجمهٔ دکتر نجیب مایل هروی است که به شیوه‌ای دقیق و روان انجام شده و شامل مقدمه و توضیحات مفصل دربارهٔ نویسنده، کتاب و زمینهٔ تاریخی آن است.

ترجمهٔ دیگر متعلق به دکتر قدرت‌الله خیاطیان و محمود خورسندی است که در سال ۱۳۸۰ منتشر شد. این ترجمه کامل نیست و تنها کمتر از یک‌سوم متن اصلی را به فارسی برگردانده است (ابونصر سراج، ۱۳۸۰). نسخهٔ دیگر نیز متعلق به دکتر مهدی محبتی است که چاپ نخست آن را انتشارات اساطیر در سال ۱۳۸۲ عرضه کرده و متن کامل کتاب را به فارسی برگردانده است (ابونصر سراج، ۱۳۸۸). شایان ذکر است که محدودهٔ پژوهش در این مقاله، شامل هر دو ترجمهٔ خیاطیان و محبتی است.

۱ـ۵. هوش مصنوعی به‌کاررفته

در این پژوهش از سامانهٔ هوش مصنوعی چت جی‌پی‌تی (ChatGPT) استفاده شده است. این مدل برپایهٔ نسخه پیشرفتهٔ اپن ای.آی (OpenAI) و توسعه‌های بعدی آن طراحی شده است. این سامانه براساس معماری یادگیری عمیق و به‌طور خاص، مدل‌های ترنسفورمر عمل می‌کند و قادر است زبان طبیعی را در سطحی پیشرفته تولید و تحلیل کند (Brown et al., 2020; OpenAI, 2023). این مدل با بهره‌گیری از صدها میلیارد پارامتر و استفاده از حجم عظیمی از داده‌های متنی شامل کتاب، مقاله، وب‌سایت و منابع گوناگون، آموزش دیده است. اجرای این مدل‌ها به زیرساخت‌های پیشرفتهٔ رایانش ابری با توان پردازش بالا و قابلیت مقیاس‌پذیری پویا نیاز دارد که امکان پاسخ‌گویی هم‌زمان به میلیون‌ها کاربر را فراهم می‌آورد (Vashee, 2019). پاسخ‌دهی مدل، بسته به بار ترافیکی و ظرفیت سرورها، در بازه‌ای از چند میلی‌ثانیه تا چند ثانیه انجام می‌شود.

باوجود مزایای چشمگیر این فناوری، محدودیت‌هایی نیز برای آن متصور است؛ ازجمله مصرف بالای انرژی برای پردازش و خنک‌سازی سرورها و وابستگی مدل‌های بدون اتصال به اینترنت به اطلاعاتی که تا زمان آموزش در دسترس بوده‌اند (Toral & Way, 2018). افزون‌بر این، کارایی این مدل‌ها در مواجهه با مسائل پیچیده‌ای که نیازمند تفکر چندلایه‌ای، استدلال انتقادی یا دانش تخصصی به‌روز هستند، ممکن است دچار نقصان شود (Goodfellow et al., 2016).

باتوجه‌به موارد مذکور، پژوهش حاضر تلاش دارد به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱) تعداد و منشأ خطاهای مشاهده‌شده در ترجمه چیست؟ و ۲) آیا هوش مصنوعی عملکرد موفقی در تولید ترجمه دارد؟

۲- پیشینهٔ پژوهش

نقد علمی ترجمه از دیرباز در کانون توجه پژوهشگران مطالعات ترجمه قرار گرفته است. روش‌های مختلفی برای ارزیابی کیفیت ترجمه ارائه شده که هریک بر جنبه‌های متفاوتی از فرایند ترجمه تمرکز دارند. در این بخش، به مرور

پژوهش‌های مرتبط با روش‌های علمی نقد ترجمه و نقش آن‌ها در بهبود تحلیل ترجمه پرداخته می‌شود.

۲ـ۱. روش زبان‌شناختی در نقد ترجمه

از نخستین رویکردهای علمی در نقد ترجمه، روش زبان‌شناختی است که به بررسی ساختارهای نحوی، واژگانی و سبکی متن ترجمه‌شده می‌پردازد. کتفورد به تحلیل تغییرات زبانی در فرایند ترجمه پرداخته و بر اهمیت تحلیل تقابلی تأکید کرده است (Catford, 1965). همچنین، بیکر نقش انسجام و انسجام‌بخشی در زبان مقصد را بررسی کرده و روش‌هایی برای تحلیل ساختارهای زبانی در نقد ترجمه ارائه داده است (Baker,1992).

۲ـ۲. روش نشانه‌شناختی در نقد ترجمه

روش نشانه‌شناختی با تمرکز بر معناهای ضمنی و فرهنگ‌محور، از مهم‌ترین روش‌ها در نقد ترجمه به شمار می‌آید. توروی در نظریه خود تأکید می‌کند که ترجمه نباید فقط به‌منزلهٔ یک بازتولید زبانی، بلکه پدیده‌ای فرهنگی و اجتماعی در نظر گرفته شود (Toury, 1995). پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه نشان می‌دهد که مترجمان هنگام انتقال معانی ضمنی و نشانه‌های فرهنگی، با چالش‌های متعددی روبرو هستند (Eco, 2001).

۲ـ۳. روش معناشناختی در نقد ترجمه

معناشناسی ترجمه یکی از حوزه‌هایی است که به بررسی دقت و صحت انتقال معنا در فرایند ترجمه می‌پردازد. نیومارک در کتاب خود رویکردهای مختلفی را برای ارزیابی معنایی ترجمه ارائه داده و دو نوع ترجمه، یعنی ترجمهٔ معنایی و ترجمهٔ ارتباطی را مطرح کرده است (Newmark, 1988). براساس پژوهش‌های انجام‌شده، تحلیل معنایی ترجمه‌ها نشان می‌دهد که بسیاری از ترجمه‌های تحت‌اللفظی در انتقال معنا ضعیف هستند و به رویکردی پویاتر نیاز دارند(Hatim & Mason, 1997).

۲ـ۴. روش کاربردی در نقد ترجمه

نظریهٔ اسکاپتوس که توسط رایس و ورمیر مطرح شده، بر هدف ترجمه تأکید دارد (Reiss & Vermeer, 1984). پژوهش‌ها نشان داده‌اند که روش کاربردی در نقد ترجمه می‌تواند به تعیین میزان موفقیت یک ترجمه در دستیابی به اهداف ارتباطی آن کمک کند (Nord, 1997). برای مثال، مطالعه‌ای که توسط شافنر انجام شده، نشان می‌دهد که تحلیل کاربردی ترجمه‌ها می‌تواند به بهبود رویکردهای آموزشی در تربیت مترجمان کمک کند (Schäffner, 2009).

۲ـ۵. روش تطبیقی در نقد ترجمه

روش تطبیقی که در این پژوهش نیز از آن استفاده شده است ازجمله روش‌های پرکاربرد در نقد علمی ترجمه است. این روش به مقایسهٔ چندین ترجمه از یک متن واحد می‌پردازد و تفاوت‌های زبانی، فرهنگی و سبک‌شناختی آن‌ها را بررسی می‌کند. ماندی به روش‌های تطبیقی نقد ترجمه پرداخته و نقش آن را در تحلیل راهبردهای ترجمه بررسی کرده است (Munday, 2016). همچنین، پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که استفاده از این روش می‌تواند در تحلیل خطاها و شناسایی روندهای ترجمه‌ای مؤثر باشد (House, 2015).

۳- یافته‌های پژوهش

نگارندگان این پژوهش با تحلیل دقیق دو ترجمهٔ انسانی و نیز ترجمهٔ مبتنی‌بر هوش مصنوعی به نتایج زیر دست یافته‌اند.

۳ـ۱. قرائت نادرست متن

یکی از اشکالاتی که در ترجمه رخ می‌دهد، خوانش نادرست متن است. هنگامی که مترجم متنی را اشتباه بخواند، این اشتباه قطعاً در ترجمهٔ او نیز منعکس خواهد شد. دراین‌باره به ذکر نمونه‌ای از ترجمهٔ دکتر محبتی بسنده می‌شود:

قیلَ فَمن بالُ العقلُ قال العقلُ؟ عاجزٌ لا یَدلُّ الاّ علی عاجزٍ مِثلِهِ (ص. ۳۸۱، سطر ۱۶).

ترجمهٔ محبتی: گفته شد نقش خرد چیست؟ گفت: خرد ناتوانی است که جز در برابر ناتوانی چون خویش خوار نمی‌گردد (ص. ۹۳، سطر ۱۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: پرسیدند پس کار عقل چیست؟ گفت: عقل ناتوانی است که جز بر ناتوانی چون خود راه ننماید (ص. ۲۲۴، سطر ۶).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: پرسیده شد: پس حال عقل چگونه است؟ گفته شد: عقل ناتوان است و تنها به ناتوانی شبیه خود راهنمایی می‌کند.

در ترجمهٔ اول، مترجم عبارت «لا یدل» را «لا یذل» خوانده است؛ اما ترجمهٔ هوش مصنوعی و خیاطیان و خورسندی نشان می‌دهد که چنین خطایی رخ نداده است.

۳ـ۲. استفادهٔ نادرست از فرهنگ لغت یا واژه‌نامه تخصصی

آشنایی با فرهنگ لغت و انتخاب صحیح و به‌جای آن در معادل‌یابی واژگانی، نقشی بسیار حیاتی دارد. پیتر نیومارک دراین‌باره می‌گوید: «توصیهٔ بلاک را به خاطر بیاورید که اگرچه نمی‌توان آن را خیلی جدی گرفت، اما واقعیت مسلمی در آن هست: تک‌تک واژه‌ها را در فرهنگ لغت نگاه کنید، به‌ویژه واژه‌هایی که فکر می‌کنید معنی آن‌ها را می‌دانید (Newmark, 1988).

در ادامه، برخی خطاهای فاحش در ترجمه که به‌دلیل معادل‌یابی نادرست واژگان رخ داده است، بررسی می‌شود. ابتدا این جملات با استفاده از هوش مصنوعی دوباره ترجمه شده و سپس نتایج آن تحلیل می‌شود تا مشخص شود آیا هوش مصنوعی همان خطاها را تکرار کرده است یا خیر.

۳ـ۲ـ۱. نمونهٔ اول

و دَوَّنُوا اَسماءَهُم و کُناهُم و مَوالِدَهُم و وَفاتَهُم و وَرَّخُوا ذلکَ (ص. ۳۵۶، سطر ۱۵).

ترجمهٔ محبتی: و نام‌ها و کنیه‌ها و فرزندان و تاریخ وفات آنان را تدوین نمودند تا آنگاه که زمان‌بندی کردند (ص. ۶۸، سطر ۲۲).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: در نقل و ضبط حدیث، مکان و اسم و کنیه، زمان تولد و وفات آنان را معلوم می‌داشتند (ص. ۱۹۳، سطر ۱۹).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: آن‌ها نام‌ها، کنیه‌ها، تاریخ تولدها و وفات‌هایشان را ثبت کردند و این امور را تاریخ‌گذاری نمودند.

در ترجمه اول، مترجم میان «موالد» (جمع مولد) و «موالید» (جمع مولود) تفاوتی نگذاشته و نیز به سیاق توجه نکرده

که دریابد ثبت زمان تولد و وفات علماست که اهمیت دارد و ثبت اسامی فرزندانشان برای مورخان فایده‌ای ندارد. هر دو ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی و هوش مصنوعی عاری از این خطاست.

۳ـ۲ـ۲. نمونهٔ دوم

قُلْ لَوْ کانَ البَحْرُ مِدادًا لِکلماتِ رَبِّی (ص. ۳۶۵، سطر آخر).

ترجمهٔ محبتی: خداوند (عزّوجلّ) فرمود: بگو اگر دریا مدادی گردد تا کلمات خدا را بنویسد (ص. ۷۸، سطر ۱).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: بگو اگر دریا برای کلمات پروردگارم مرکب شود (ص. ۲۰۴، سطر ۱ پاورقی).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: بگو: اگر دریا برای (نوشتن) کلمات پروردگارم مرکب شود.

مترجم اول کلمهٔ عربی «مداد» را به معنای فارسی آن (مداد) ترجمه کرده است؛ درحالی‌که در زبان عربی به معنای مرکب است. این نکته در ترجمه‌های خیاطیان و خورسندی و هوش مصنوعی به‌درستی رعایت شده است. همچنین، هوش مصنوعی تشخیص داده که این جمله بخشی از آیهٔ ۱۰۹ سورهٔ کهف است و ادامه آن را به این صورت ارائه کرده است: «دریا پایان می‌یافت پیش از آنکه کلمات پروردگارم پایان یابد، حتی اگر مانند آن دریا را به آن اضافه کنیم».

۳ـ۲ـ۳. نمونهٔ سوم

کما کان حُذَیْفهٔ مخصوصاً بعلم اسماء المنافقین کان قد اسرَّه الیه رسولُ الله (ص. ۳۶۶، سطر ۹).

ترجمهٔ محبتی: چنان‌که حذیفه نام منافقان را می‌دانست و آن را پوشیده می‌داشت (ص. ۷۸، سطر ۱۴).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: همچنان‌که حذیفه در اسامی منافقین از وی خواست آن را پنهان دارد (ص. ۲۰۴، سطر ۱۴).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: همان‌طور که حذیفه به علم نام‌های منافقان اختصاص داشت، پیامبر خدا این (علم) را به او به‌صورت سری سپرده بود.

ترجمهٔ اول نشان می‌دهد که مترجم آشنایی کافی با زبان مبدأ، یعنی زبان عربی ندارد.

۳ـ۲ـ٤.نمونهٔ چهارم

و قیلَ لِبَعضِهِم مَن اَصحَبُ؟ فقال اصحَبْ الصُّوفیَّهَ فَاِنَّ لِلْقَبیحِ عِنْدَهُم وُجُوهًا مِنَ المَعاذیرِ و لَیسَ لِلْکَثیرِ عِنْدَهُم مَوْقِعٌ فَیَرْفَعُوکَ بِهِ فَتُعْجِبُ نَفسَکَ (ص. ۳۷۱، سطر ۱۰).

ترجمهٔ محبتی: و به یکی از آنان گفته شد چه کسی صحابی‌تر است؟ گفت: اصحاب تصوف. چون در نزد آنان برای کارهای نابهنجار دلایلی است و کثرت و عدد برایشان چندان مهم نیست (ص. ۸۳، سطر ۹).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: صوفی‌ای را پرسیدند: مصاحبِ که باشیم؟ گفت: صوفیان؛ زیرا زشت را نزد آنان وجوهی برای عذرخواهی است و به «بسیار» اعتنا ندارند تا ترا بدان بالا برند تا خویش را بزرگ انگاری (ص. ۲۰۹، سطر آخر).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: به برخی از آن‌ها گفته شد: با چه کسی همنشینی کنم؟ پاسخ داد: با صوفیان همنشینی کن؛ زیرا نزد آنان برای رفتار زشت، بهانه‌هایی وجود دارد (آن‌ها بهانه می‌آورند و تو را ملامت نمی‌کنند)، و برای اموال و دارایی‌های فراوان، نزدشان ارزشی نیست، پس تو را به‌خاطر آن (ثروت) بزرگ نمی‌شمارند که خودپسندی در تو ایجاد شود.

در ترجمهٔ اول، واژه «اَصحَبُ» اسم تفضیل از صحابی در نظر گرفته شده است که به بروز خطا در ترجمه منجر شده است.

۳ـ۲ـ۵. نمونهٔ پنجم

و رُوِیَ (عنه) انه اَکَل طعامًا مِن شُبهَةٍ فلمّا عَلِمَ بِهِ تقَیَّأَ و قال (ص. ۴۵۲، سطر ۲۲).

ترجمهٔ محبتی: روزی غذایی شبهه‌ناک خورد، چون دریافت ترسید و گفت (ص. ۱۷۰، سطر ۲۴).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: و از او روایت است که غذای شبهه‌ناکی خورد و پس از آنکه از آن آگاه شد، استفراغ کرد و گفت (ص. ۳۲۸، سطر ۵).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: روایت شده (از او) که غذایی را با شبهه‌ای خورد و هنگامی که از آن آگاه شد، استفراغ کرد و گفت.

در ترجمهٔ اول، مترجم واژهٔ «تقَیَّأَ» را «ترسید» ترجمه کرده است که نشانگر عدم مراجعهٔ وی به واژه‌نامه و درک نادرست از معنای واژه‌ها است.

۳ـ۲ـ۶. نمونهٔ ششم

ان ارَدْتَ ان تَلقَی صاحِبَکَ فَرَقِّع قَمیصَکَ و اَخصِف نَعلَکَ و قَصِّر اَمَلَکَ و کُلْ دونَ الشِّبعِ (ص. ۴۵۹، سطر ۴).

ترجمهٔ محبتی: اگر اراده کردی که همنشینت را دیدار کنی، پیراهنت را پاره کن، کفشت را تکه کن، آرزوهایت را کوتاه نما و کم بخور (ص۱۷۷، سطر ۱۱).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: اگر می‌خواهی دوستت را ملاقات کنی، پس پیراهن و کفشت را پینه بزن و آرزویت را کم کن و تا حد سیرشدن غذا بخور (ص. ۳۳۷، پاورقی۳).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: اگر می‌خواهی دوستت را ملاقات کنی، پیراهنت را وصله بزن، کفشت را تعمیر کن، آرزویت را کوتاه کن، و کمتر از حد سیری غذا بخور.

واضح است که در ترجمهٔ اول، مترجم برای درک معنای «رَقِّع» و «اَخصِف» به فرهنگ لغت مراجعه نکرده است. معمولاً هنگامی که مترجم تصور می‌کند معنای کلمه‌ای را می‌داند، خود را از مراجعه به فرهنگ لغت بی‌نیاز می‌بینید و این ممکن است باعث بروز اشتباه در ترجمه شود.

۳ـ۲ـ۷. نمونهٔ هفتم

امّا بِلالٌ و صُهَیبٌ رَضی اللهُ عَنهما فاِنّهُ رُوِیَ عَنهُما انّهُما اَتَیا قبیلَةً مِنَ العَرَبِ فَخَطَبا اِلَیهِم فَقیلَ لَهُما مَن اَنتما فقالَ بِلالٌ و صُهَیبٌ کنّا ضالّینَ فهدانَا اللهُ تعالی و کنّا مَملوکینَ فاَعتَقَنا اللهُ تعالی و کنّا عایلینَ فَاَغنانَا اللهُ تعالی فَاِنْ تُزَوِّجونا فَنَحمَدُ اللهَ و انْ تَرُدُّونا فَسُبحانَ اللهِ فقالوا تُزَوَّجونَ و الحَمدُ لله (ص. ۴۶۶، سطر ۳).

ترجمهٔ محبتی: بلال و صهیب: روایت شده که آن دو به قبیله‌ای از عرب‌ها وارد شدند و با آن‌ها سخن گفتند. بدان‌ها گفته شد شما دو تن کیستید؟ گفتند: بلال و صهیب، مردانی گمراه که خداوند هدایتمان کرد و مملوک بودیم و خداوند آزادمان ساخت و نیازمند بودیم و خداوند بی‌نیازمان ساخت. اگر به ما زن دهید خدا را حمد می‌گوییم و اگر ما را برانید خداوند پاک و بی‌نیاز است. عرب‌ها گفتند: شما را زن خواهیم داد، خدا را شکر کنید (ص. ۱۸۴، سطر ۱۷).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: اما بلال و صهیب(رض) روایت است که نزد قبیله‌ای از عرب آمدند و خواستگاری کردند. از آن دو سؤال شد: شما کیستید؟ گفتند: بلال و صهیب، گمراه بودیم، خدا هدایتمان کرد. برده بودیم خدا آزادمان ساخت. فقیر بودیم، خدا توانگرمان نمود. اگر به ما زن دهید، خدا را سپاس می‌گزاریم و اگر دست رد بر سینهٔ ما زنید، خدا را تسبیح می‌گوییم. پس گفتند ازدواج می‌کنید و حمد از آن خداست (ص. ۳۴۷، سطر ۷).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: اما بلال و صهیب(رضی‌الله عنهما)، روایت شده که آن‌ها نزد قبیله‌ای از عرب رفتند و از آنان خواستگاری کردند. به آن‌ها گفته شد: شما چه کسانی هستید؟ بلال و صهیب گفتند: ما گمراه بودیم و خداوند متعال ما را هدایت کرد. ما برده بودیم و خداوند متعال ما را آزاد کرد. ما فقیر بودیم و خداوند متعال ما را بی‌نیاز کرد. پس اگر ما را به ازدواج بپذیرید، خدا را شکر می‌کنیم، و اگر ما را رد کنید، خداوند را تسبیح می‌گوییم. پس گفتند: شما را به ازدواج درمی‌آوریم و خدا را شکر می‌کنیم.

فعل «خطب» هرگاه با حرف «الی» به کار رود، به معنای خواستگاری کردن و خطبه‌خواندن است و فاعل آن یا «خطیب» است و یا «خاطب»! «خطیب» به معنای خطبه‌خوان و «خاطب» به معنای خواستگار.

۳ـ۲ـ۸. نمونهٔ هشتم

عَبدالله بن ربیعهٔ و مُصعَبُ بنُ عُمَرَ رَضیَ اللهُ عَنهما فکانا متواخِیَینِ (ص. ۴۶۶، سطر ۸).

ترجمهٔ محبتی: عبدالله بن ربیعه و مصعب بن عمر: هر دو مریض بودند (ص. ۱۸۴، سطر ۲۵).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: اما دربارهٔ عبدالله بن ربیعه و مصعب بن عمر که با هم عقد اخوت داشتند (ص. ۳۴۷، سطر ۱۴).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: عبدالله بن ربیعه و مصعب بن عمیر(رضی‌الله عنهما) با یکدیگر برادر بودند.

مترجم اول، کلمهٔ «متواخیین» را به معنای «مریض» گرفته است؛ درحالی‌که خیاطیان و خورسندی آن را «عقد اخوت» و هوش مصنوعی آن را «برادری» ترجمه کرده است.

۳ـ۲ـ۹. نمونهٔ نهم

قال اَبوعُبَیدَهَ وَدِدْتُ ان اکونَ کَبشًا لأُهدَی فَیُتَعَرَّقَ لَحمی و یُتَجَنّی فِرقی و لَم اُخلَق (ص. ۴۶۲، سطر ۱۸).

ترجمهٔ محبتی: ابوعبیده گفت: دوست داشتم قوچی می‌بودم که قربانی کنند تا گوشتم را پخش کنند و بچینند و هرگز کهنه نمی‌شدم (ص. ۱۸۱، سطر ۹).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: ابوعبیده گوید: دوست داشتم قوچی بودم که قربانی می‌شدم و گوشت و پی و استخوانم از هم جدا می‌شد و هرگز آفریده نمی‌شدم (ص. ۳۴۲، سطر ۱۰).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: ابوعبیده گفت: دوست داشتم که گوسفندی باشم که قربانی شود، گوشت من خورده شود و استخوانم دور انداخته شود، و هرگز آفریده نمی‌شدم.

مترجم اول عبارت «لَم اُخلَق» را به «کهنه نمی‌شدم» ترجمه کرده که نامفهوم است.

۳ـ۲ـ۱۰. نمونهٔ دهم

و رُوِیَ عَن (ابن) عُمَرَ اَنّه (قال) اُهدیَ لِرَجُلٍ مِن اصحابِ رَسولِ اللهِ (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) رَاسُ شاةٍ قال اِنَّ اخی کان

اَحوجَ الیهِ منِّی فَبَعَثَ اِلَیهِ فَلَم یَزَل یَبعَثُ الواحِدُ اِلی الآخَرِ حَتّی تناوَلَهُ سَبعَةُ ابیاتٍ فَرَجَعَت الی الاوَّلِ قال و نَزَلَت فیهِ هذِهِ الآیَةُ و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة (ص. ۴۶۶، سطر ۲۰).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: از ابن‌عمر روایت است که: سر گوسفندی به یکی از صحابه رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) تقدیم شد. گفت: برادرم از من به آن محتاج‌تر است و آن را نزد وی فرستاد. صحابی پیاپی سر آن گوسفند را برای یکدیگر فرستادند تا آن‌که هفت خانه از آن خوردند و سرانجام به خانهٔ اول برگشت. ابن‌عمر گفت: این آیه در شأن این گروه نازل شد: و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة (ص. ۳۴۸، سطر ۹).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: از ابن‌عمر روایت شده است که او گفت: به یکی از اصحاب رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) سرِ گوسفندی هدیه داده شد. او گفت: برادرم به آن بیشتر از من نیاز دارد، و آن را برای او فرستاد. این عمل همچنان ادامه یافت، و هربار یکی آن را به دیگری می‌فرستاد، تا اینکه سرِ گوسفند از هفت خانه گذشت و دوباره به خانهٔ اول بازگشت. گفته شد که این آیه دربارهٔ آن‌ها نازل شد: «و دیگران را بر خود ترجیح می‌دهند، هرچند خود نیازمند باشند» (حشر/۹).

«تناول» در لغت‌نامه‌های قدیم و حتی در *الوسیط* به معنای «اخذ» و «تعاطی» آمده است و صرفاً در برخی لغت‌نامه‌های جدید همچون *المنجد* و دیگر لغت‌نامه‌های معاصر به معنای «اکل» آمده است؛ ازاین‌رو، بعید است در قرن چهارم «تناول» به معنای «اکل» بوده باشد؛ زیرا این روایت در واقع درصدد بیان شأن نزول آیهٔ ایثار است.

۳ـ۲ـ۱۱. نمونهٔ یازدهم

عَن ابنِ عبّاسٍ رضی اللهُ عنهُ اَنَّ صُورَةَ جبریلَ علیه‌السَّلامُ فی قَایمةِ الکُرسیِّ مثلُ الزَّرَدَةِ فی الجَوشَنِ (ص. ۳۷۷، سطر ۱۷).

ترجمهٔ محبتی: از ابن‌عباس نیز روایت شده که: صورت جبرئیل (علیه‌السّلام) در ستون کرسی است همانند نقش‌ها در جوشن (ص. ۹۸، سطر ۲).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: در حدیث دیگری نیز از ابن‌عباس(رض) آمده است: همانا صورت جبرئیل (علیه‌السّلام) در ستون کرسی مانند حلقه‌های زنجیر در زره است (ص. ۲۱۸، سطر ۲۱).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: از ابن‌عباس(رضی‌الله‌عنه) روایت شده است که فرمود: تصویر جبرئیل (علیه‌السلام) در پایهٔ عرش مانند حلقه‌های زره در یک زره‌پوش است.

درفرهنگ لغت آمده است که «زَرَدَ الدرع: زره بافت، جوشن ساخت»؛ و «زردة: حلقهٔ جوشن و زره». مترجم اول دو واژهٔ همایند «زرده» و «جوشن» را به «نقش در جوشن» ترجمه کرده و واژهٔ «نقش» را از خود افزوده است.

۳ـ۲ـ۱۲. نمونهٔ دوازدهم

فَمِن‌هاهُنا غَلَطَ مَن غَلَطَ فی تَشریفِ الغنا علی الفقرِ و ذَهبَ علیهِ انَّ هؤُلآءِ لَم یَکُونوا اغنیاءَ باعراضِ الدُّنیا و لا فُقَرآءَ بِما یَعدِمونَ مِنَ الدُّنیا لِاَنَّ غَناهم بِاللهِ و فَقرَهم الیهِ (ص. ۴۵۶، سطر ۷).

ترجمهٔ محبتی: در همین‌جاست که برخی از مردم در برتری غنا بر فقر به خطا افتاده‌اند و پنداشته‌اند که آن‌ها توانگر نیستند چون دل از دنیا اعراض کرده‌اند و فقیر نیستند چون دنیا را رام کرده‌اند و فقر و غنایشان فقط برای خداست حال آنکه همه خطاست (ص. ۱۷۴، سطر ۱۲).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: از همین‌جاست که گروهی در شرافت غنا بر فقر دچار اشتباه شدند و معتقد گشتند که

این طایفه، ثروتمند به کالاهای دنیا نبوده و فقیر در ازدست‌دادن اموال دنیایی نیستند بلکه غنایشان به خدا و فقرشان به‌سوی اوست (ص. ۳۳۳، سطر ۲).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: از اینجا اشتباه کسانی که برتری غنا (توانگری) بر فقر را مطرح کردند، آشکار می‌شود؛ و بر آن‌ها پوشیده ماند که این افراد نه به‌سبب بهره‌مندی از امور دنیوی غنی بودند، و نه به‌سبب نداشتن دنیا فقیر به شمار می‌رفتند؛ زیرا توانگری آن‌ها در ارتباط با خدا بود و فقرشان نیز وابستگی به او بود.

مترجم اول در ترجمهٔ عبارت «اعراضِ الدُّنیا» دچار خطا شده است. او این عبارت را به معنای «اعراض و رویگردانی از دنیا» ترجمه کرده؛ درحالی‌که «اعراض» در اینجا به معنای «کالا و متاع است. مترجم به این نکته توجه نکرده که اگر منظور «روی‌گردانی» بود، پس حرف «عن» چرا همراه آن نیامده است؛ چون «اعراض» همواره با «عن» می‌آید. افزون‌بر این، عبارت «دل از دنیا اعراض کردن» در فارسی نامفهوم و غیرمنسجم است. همچنین، مترجم معنای صحیح عبارت «لا فُقَرآءَ بِما یَعدِمونَ مِنَ الدُّنیا» را درست درنیافته است و آن را چنین ترجمه کرده است: «چون دنیا را رام کرده‌اند».

۳ـ۳. ناآشنایی با علوم اسلامی

ازآنجاکه متنی عرفانی همچون *اللمع فی التصوف* سرشار از نکات فقهی، روایی و تاریخی است و مترجم ممکن است به همهٔ این علوم اشراف نداشته باشد، بهتر است برای ترجمهٔ چنین متونی ابتدا از هوش مصنوعی استفاده شود. هوش مصنوعی با دسترسی به حجم عظیمی از داده‌ها، قادر است به این نکات توجه کرده و ترجمه‌ای دقیق‌تر ارائه دهد تا مترجم بتواند آن را ویرایش و تکمیل کند.

۳ـ۳ـ۱. نمونهٔ اول

ثُمَّ انَّ مِن آدابِهِم و شَمایِلِهِم ایضًا مُراعاةُ الاسرارِ و مُراقِبَةُ المَلِکِ الجَبّارِ و مُداوَمةُ المحافظةِ علی القلوبِ بِنَفیِ الخواطرِ المذمومةِ و مُساکَنَةُ الافکارِ الشّاغِلَةِ الَّتی لا یَعلَمُها غَیرُ اللهِ عزّ و جل (ص. ۳۶۰، سطر ۱۳).

ترجمهٔ محبتی: همچنین از آداب و اوصاف صوفیان نگه‌داشتن رازها و پرهیز از فرمانروای ستمگر و استمرار نیکی دل با راندن بدسگالی‌های زشت و پندارهایی است که دل واندیشه را بی‌راه می‌سازند. و جز خدای کسی چیزی درست از آن‌ها نمی‌داند (ص. ۷۲، سطر ۲۰).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: از دیگر آداب و صفات صوفیان، آن است که حافظ اسرارند و مراقب ملک جبار. خانهٔ دل، همواره با دورکردن خواطر نکوهیده پاس دارند و از منزل گزیدن افکار بازدارنده که کسی جز خدای (عزّوجلّ) نمی‌داند، مانع‌اند (ص. ۱۹۷، سطر ۲۱).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: سپس از آداب و ویژگی های آنان نیز مراقبت از اسرار، نظارت بر (رضایت) ملک جبار (خداوند)، و استمرار در حفظ قلب‌ها از افکار ناپسند است، و همچنین آرام‌کردن اندیشه‌های مشغول‌کننده‌ای که جز خداوند عزوجل کسی از آن آگاه نیست.

این نمونه به‌وضوح نشان می‌دهد که مترجم اول به اصطلاحات عرفانی دقت نکرده است. در این متن نیز «محافظه» و

«نفی خواطر» مؤید این معناست؛ اما مترجم «المَلِکِ الجَبّارِ» را که اصطلاحی عرفانی و به معنای خداوند متعال است، به «پادشاه ستمگر» ترجمه کرده است.

۳ـ۳ـ۲. نمونهٔ دوم

قال هُمُ الّذینَ لا یَکتَوُونَ و لا یَستَرقُونَ و علی رَبِّهِم یَتَوکّلُونَ (ص. ۳۶۴، سطر ۶).

ترجمهٔ محبتی: گفت: کسانی که دزدی نمی‌کنند و به خداوند خویش توکل می‌نمایند (ص. ۷۶، سطر ۹).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: «آنان که خودستایی و افسون نکنند و بر پروردگارشان توکل نمایند (ص. ۲۰۲، سطر ۳ پاورقی).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: فرمود: آنان کسانی هستند که داغ نمی‌گذارند (خود را با آتش درمان نمی‌کنند)، درخواست رقیه (تعویذ و دعاخوانی) نمی‌کنند، و بر پروردگارشان توکل می‌کنند.

مترجم اول، معنای واژه «لا یَکتَوُونَ» را به‌درستی درک نکرده است و ترجیح داده آن را حذف کند. مترجم دوم نیز در ترجمهٔ این واژه دچار ابهام شده و با مراجعه به یک منبع، راه را بر خود هموار کرده است؛ هرچند در ترجمهٔ وی هم معنای واژه کاملاً مفهوم نیست.

۳ـ۳ـ۳. نمونهٔ سوم

و امّا الاحکامُ فَالحُدُود (ص. ۳۶۹، سطر ۱۶).

ترجمهٔ محبتی: اما احکام چون تعزیرات (ص. ۸۱، سطر ۱۶).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: و اما احکام، (مانند) حدود.

مترجم انسانی به این نکته توجه نکرده است که حدود و تعزیرات دو اصطلاح فقهی کاملاً متفاوت هستند.

۳ـ۳ـ٤. نمونهٔ چهارم

فَقالَ هُو الّذی لا یُتعِبُهُ طَلَبٌ و لا یُزْعِجُهُ سَلَبٌ (ص. ۳۷۱، سطر ۹).

ترجمهٔ محبتی: گفت: کسی که جستجو به رنجش نیندازد و سلب آزارش ندهد (ص. ۸۳، سطر ۷).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: گفت: آنکه طلبی او را نرنجاند و سَلَبْ نیازارد (ص. ۲۰۹، سطر ۱۶ پاورقی ۲).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: (او) گفت: (تصوف) آن است که نه جست‌وجو خسته‌اش کند و نه ازدست‌دادن آشفته‌اش سازد.

واؤهٔ «سلب» یک اصطلاح تخصصی در متون عرفانی است. در هر دو ترجمهٔ انسانی از این واژه به‌صورت مستقیم استفاده شده است؛ درحالی‌که هوش مصنوعی با ترجمهٔ آن به «ازدست‌دادن» مفهوم را برای مخاطب روشن کرده است.

۳ـ۳ـ۵. نمونهٔ پنجم

التوکّلُ وَجْهٌ کُلُّهُ و لَیسَ لهُ قَفًا و لا یَصِحُّ الّا لِاَهلِ المَقابِرِ (ص. ۳۹۱، سطر ۳).

ترجمهٔ محبتی: توکل همه‌اش روی است و پشت ندارد و توکل درست، جز اهل گورستان را راست ننماید (ص. ۱۰۵، سطر ۱۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: توکل، به‌تمامی روآوردن است و پشت‌کردنی در آن نیست و جز برای اهل قبور درست نمی‌آید (ص. ۲۴۰، سطر ۶ و پاورقی ۱).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: توکل رویی است که سراسر آن (به خدا) رو دارد و پشتی ندارد، و جز برای اهل قبور (کسانی که از دنیا دل کنده‌اند) صحیح نیست.

ترجمهٔ اول کاملاً تحت‌اللفظی بوده و به همین دلیل برای خواننده نامفهوم است.

۳ـ۳ـ۶. نمونهٔ ششم

رُویَ عَن رَسُولِ اللهِ (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) اَخبارٌ فَکُلُّ خَبَرٍ وَرَدَ عَن رَسُولِ اللهِ (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) بِنَقلِ الثِّقَةِ عَن الثِّقَةِ حَتّی انتهی اِلَینا فَالاَخْذُ بِهِ لازِمٌ لِجَمیعِ المُسلمینَ (ص. ۴۲۶، سطر ۷).

ترجمهٔ محبتی: از پیامبر هم خبرهایی رسیده است که تمامی گفته‌ها و خبرهای او را ــ که درست و راست به ما رسیده باشند ــ بایستی همهٔ مسلمانان بگیرند و به کار برند (ص. ۱۴۲، سطر ۶).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: اخباری نیز از رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) وارد شده به روایت ثقه از ثقه به ما رسیده که براساس آیه و عمل به آن‌ها بر همهٔ مسلمانان لازم است (ص. ۲۸۸، سطر ۱۱).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: از رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) اخباری روایت شده است؛ و هر خبری که از رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلّم) ازطریق نقل افراد مورداعتماد از افراد مورداعتماد، تا به ما برسد، واجب است که تمام مسلمانان آن را بپذیرند.

مترجم اول «بِنَقلِ الثِّقَةِ عَن الثِّقَةِ» را به‌صورت تحت‌اللفظی ترجمه کرده و به این نکته توجه نکرده که «الثِّقَة» اصطلاحی تخصصی در علم «دراية الحديث» است.

۳ـ۳ـ۷. نمونهٔ هفتم

فَصارَ الاسوَةُ به و الاتباع له و الطّاعَةُ لامرهِ واجِبًا علی جَمیعِ خَلقِهِ مِمَّن شَهِدَ اَو غابَ الی یومِ القیامَةِ غیرَ الثَّلاثَةِ الّذین رُفِعَ القَلَمُ عَنهم (ص. ۴۲۶، سطر ۱۰).

ترجمهٔ محبتی: بدین گونه پیامبر اسوه و نمونهٔ همهٔ مسلمان‌ها از روز نخست تا رستاخیز شد چه او را دیده باشند و چه ندیده باشند و همگی باید او را نمونه بدانند و از او پیروی کنند که در قیامت گناهی بر آن‌ها نیست و قلم از آن‌ها برداشته شده است (ص. ۱۴۲، سطر ۹).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: بنابراین اسوه قراردادن او و پیروی از وی و طاعت امرش تا روز قیامت، بر همهٔ حاضران و غایبان، جز سه گروه مرفوع القلم، واجب گشته است (ص. ۲۸۸، سطر ۱۳).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: پس اقتدا به او، پیروی از او، و اطاعت از فرمانش بر همهٔ آفریدگان او، چه حاضر و چه غایب، تا روز قیامت واجب شد، به‌جز سه گروهی که قلم (تکلیف) از آنان برداشته شده است.

مترجم اول عبارت «غیرَ الثَّلاثَةِ الّذین رُفِعَ القَلَمُ عَنهم» را که اشاره به حدیثی مشهور دارد، به‌صورت تحت‌اللفظی ترجمه کرده و به همین دلیل به معنای نادرستی رسیده است.

۳ـ۳ـ۸. نمونهٔ هشتم

مَن تَرَکَ مالًا فَلِوَرَثَتِهِ و مَن تَرَکَ کَلًّا اَو ضیاعًا فَاِلَیَّ (ص. ۴۳۱، سطر ۳).

ترجمهٔ محبتی: کسی که مالی بر جای می‌گذارد به ورثه‌اش می‌رسد، و کسی که مال‌ومنالی بر جای گذارد از من نیست (ص. ۱۴۷، سطر ۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: هرکس مالی به جا گذارد، از آن ورثهٔ اوست و هرکس باری بر دوش مردم یا خسارتی بر جا گذارد، پس جبران آن بر عهدهٔ من است (ص. ۲۹۵، پاورقی ۲).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: هرکس مالی باقی بگذارد، پس (آن مال) برای وارثان اوست، و هرکس بیچاره‌ای یا ناتوانانی (مانند فرزندان یا افراد تحت تکفل) باقی بگذارد، (مسئولیت آن‌ها) بر عهدهٔ من است.

مشخص است که مفهوم ترجمهٔ اول با دو ترجمهٔ دیگر کاملاً متفاوت است.

۳ـ۳ـ۹. نمونهٔ نهم

قالَ اَیشَ یَتَهَیَّأُ ان یُقالَ فی رَجُلٍ لَم یَذهَب علیهِ تَخلیلُ لِحیَتِهِ فی الوُضوءِ عِندَ نَزعِ رُوحِهِ و اِمساکِ لِسانِهِ و عَرَقِ جَبینِهِ (ص. ۴۳۴، سطر ۱۴).

ترجمهٔ محبتی: چه کسی گستاخی تواند کرد دربارهٔ مردی که شانه‌کردن ریش را در وضو از یاد نمی‌برد حتی در هنگام مرگ؟ (ص. ۱۵۰، سطر ۱۷).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: گفت: چه می‌توان گفت دربارهٔ مردی که در هنگام جان‌کندن و بندآمدن زبان و ظهور عرق بر پیشانی، تخلیل لحیه در وضویش، فوت نشده است (ص. ۲۹۹، سطر آخر).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: گفت: آیا شایسته است که دربارهٔ مردی که در هنگام وضو، تراشیدن ریشش بر او فراموش نمی‌شود، و در هنگام مرگ زبانش را نگه می‌دارد و عرق پیشانیش جاری می‌شود، چنین گفته شود؟

«تخلیل لحیه» از مستحبات وضو است؛ یعنی فروکردن انگشتان در میان محاسن برای رسانیدن آب (دهخدا، ۱۳۳۰). با این وصف، هر سه ترجمه با هم متفاوت است؛ اما ترجمهٔ دوم صحیح‌ترین ترجمه را ارائه کرده است.

۳ـ٤. خطاهای ناشی از درک نادرست متن

در برخی موارد مشکل از واژگان یا آشنایی به موضوع فراتر می‌رود و مترجم به‌دلیل ضعف در زبان مبدأ، اصلاً قادر به فهم صحیح متن نیست. در ادامه، به چند نمونه از این خطاها اشاره می‌شود.

۳ـ٤ـ۱. نمونهٔ اول

و کلٌّ واحدٍ منهم یُضیفُ الی نفسه کتاباً قد زَخرَفهُ و کلاماً (قد لَفَّهُ و جواباً قد) اَلَّفَه وَ لَیس بِمُستحسَنٍ منهم ذلِکَ (ص. ۳۵۳، سطر ۵).

ترجمهٔ محبتی: و خود را دارندهٔ نوشته و کتاب گران‌بها می‌دانند. حال آنکه نیک‌اندیشان و صاحبان هوش، کارشان و حالشان را می‌دانند (ص. ۶۵، سطر ۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: و هریک از آنان کتابی آراسته و کلامی پرداخته و پاسخی آورده و به خود نسبت داده است؛ کاری که از آنان پسندیده نیست (ص. ۱۹۰، سطر ۳).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: و هریک از آنان کتابی را به خود نسبت می‌دهد که آن را تزیین کرده، سخنی که آن را به‌طور مصنوعی آراسته و جوابی که آن را تألیف کرده است، حال آنکه این عمل از آن‌ها پسندیده نیست.

مترجم اول معنای عبارت «و لیس بمستحسن منهم ذلک» را به‌درستی درنیافته و به همین دلیل در ترجمه دچار خطا شده است. او عبارتی را به متن افزوده است که در اصل وجود ندارد.

۳ـ٤ـ۲. نمونهٔ دوم

و لا یَبلُغُ اَحَدٌ الی کمالٍ یَحوی جمیعَ العلومِ و الاعمالِ و الاحوالِ (ص. ۳۵۶، سطر ۳).

ترجمهٔ محبتی:و هیچ‌کس نیست که به کمال برسد جز اینکه دارندهٔ تمامی دانش‌ها و کردارها و احوال درست باشد (ص. ۶۸، سطر ۶).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: هیچ‌کس به کمال دربرگیرندهٔ همهٔ علوم و اعمال و احوال نرسد (ص. ۱۹۳، سطر ۶).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: و هیچ‌کس به کمالی که شامل تمام علوم، اعمال و حالات باشد، نخواهد رسید.

مترجم اول جمله را به‌صورت جملهٔ استثنائیه ترجمه کرده است؛ درحالی‌که در متن اصلی چنین ساختاری وجود ندارد.

۳ـ٤ـ۳. نمونهٔ سوم

رُبَّ اَشْعَثَ اغبَرَ ذِی طِمرَینِ لَو اَقسَمَ عَلَی اللهِ لَابرَّهُ وانُّ البَرآءَ مِنهُم (ص. ۳۶۴، سطر ۲).

ترجمهٔ محبتی: چه بسیار خاک‌آلودگان تهیدست هستند که نیکوکارند و براء از آنهاست (ص. ۷۶، سطر ۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: چه بسا ژولیده موی غبارآلودِ فقیری که چون به خدای سوگند خورد قطعاً آن را به‌جای آرد و همانا «براء» از ایشان است (ص. ۲۰۱، سطر ۱۵ پاورقی).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: بسا کسی که آشفته و خاکی است و دو جامهٔ پاره بر تن دارد، اگر سوگند یاد کند که خداوند او را اجابت کند، خداوند قسم او را راست خواهد کرد، و دوری از کسانی که از او بری هستند.

مترجم اول عبارت «لَو اَقسَمَ عَلَی اللهِ لَابرَّهُ» را به‌درستی درنیافته و صرفاً از واژهٔ «براء» که از ریشهٔ برّ به معنای نیکوکاری است، معنایی نادرست و ساختگی ارائه داده است؛ ترجمه‌ای که کاملاً غلط و مغایر متن است. درحالی‌که ترجمه‌های دوم و هوش مصنوعی به‌درستی این مفهوم را منتقل کرده‌اند و خطای فاحش ترجمهٔ اول را آشکار می‌سازند.

۳ـ٤ـ٤. نمونهٔ چهارم

کَما حُکِیَ عَن سَهْلِ بْنِ علیّ بنِ سَهْل الاصبَهانیّ اَنَّهُ کانَ یَقُولُ حرامٌ علی کُلِّ مَن یُسَمِّی اَصحابَنا الفقرآءَ لِاَنَّهُم اَغنی خَلْقَ اللهِ عزّ و جلَّ (ص. ۳۸۷، سطر آخر).

ترجمهٔ محبتی: از سهل بن علی بن سهل اصفهانی آمده است که گفت: بر هرکس از یاران ما که نام فقیر نهاده شد حرام است که چیزی از کسی بستاند چه اینان توانگرترین آفریده‌های خدایند (ص. ۱۰۱، سطر آخر).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: از سهل بن علی بن سهل اصفهانی نقل است که همواره می‌گفت: روا نیست کسی بر یاران ما نام «فقیر» نهد؛ چون‌که آنان بی‌نیازترین مخلوقات خدای عزّ و جلّ‌اند (ص. ۲۳۶، سطر ۲).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: چنان‌که از سهل بن علی بن سهل اصفهانی روایت شده است که می‌گفت: بر هرکسی که اصحاب ما را فقیر بنامد حرام است؛ زیرا آنان غنی‌ترین خلق خداوند عزوجل هستند.

مشخص است که ترجمه‌ها با هم متفاوت‌اند. باتوجه‌به این تفاوت، اظهارنظر دربارهٔ صحت‌وسقم هر ترجمه بر عهدهٔ کارشناسان و خبرگان این حوزه است.

۳ـ۴ـ۵. نمونهٔ پنجم

مَن تَرَکَ مالًا فَلِوَرَثَتِهِ و مَن تَرَکَ کَلًّا اَو ضیاعًا فَاِلَیَّ (ص. ۴۳۱، سطر ۳).

ترجمهٔ محبتی: کسی‌که مالی بر جای می‌گذارد به ورثه‌اش می‌رسد، و کسی که مال و منالی بر جای گذارد از من نیست (ص. ۱۴۷، سطر ۳).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: هرکس مالی به جا گذارد، از آن ورثه اوست و هرکس باری بر دوش مردم یا خسارتی بر جا گذارد، پس جبران آن بر عهده من است (ص. ۲۹۵، پاورقی ۲).

هوش مصنوعی: هرکس مالی باقی بگذارد، پس (آن مال) برای وارثان اوست، و هرکس بیچاره‌ای یا ناتوانانی (مانند فرزندان یا افراد تحت تکفل) باقی بگذارد، (مسئولیت آن‌ها) بر عهدهٔ من است.

تفاوت ترجمهٔ اول با دو ترجمهٔ دیگر کاملاً مشهود است.

۳ـ۴ـ۶. نمونهٔ ششم

و اللهِ اَنَّهُ ما خَلَّف مِنَ الدُّنیا شَیئًا الّا اربَعَمِایةِ دِرهَمٍ و کانَ قد عَزَلَها لِیَشتَری بِها خادِمًا یَخدِمُهُ (ص. ۴۵۹، سطر ۸).

ترجمهٔ محبتی: اما به خدا سوگند جز چهارصد درهم از خود چیزی نگذاشت و آن را هم به غلامی داد که به او خدمت می‌نمود (ص. ۱۷۷، سطر ۱۵).

ترجمهٔ خیاطیان و خورسندی: به خدا سوگند که او از دنیا به‌جز چهارصد درهم به جا نگذاشت که آن را برای خرید خادمی کنار گذاشته بود (ص. ۳۳۷، پاورقی ۵).

ترجمهٔ هوش مصنوعی: و به خدا قسم، او از دنیا هیچ‌چیزی جز چهارصد درهم باقی نگذاشت، و آن را برای خرید خادمی که او را خدمت کند، کنار گذاشته بود.

در ترجمهٔ اول، مترجم به واژهٔ «عَزَلَها» توجه نکرده و عبارت «لِیَشتَری بِها خادِمًا» را هم در نادیده گرفته است.

در پایان این قسمت، تعداد خطاهایی که توسط محبتی صورت گرفته است به‌صورت جدول نشان داده خواهد شد.

جدول ۱. تعداد خطاهای مشاهده‌شده در متن ترجمهٔ محبتی و علت آن

ردیف	عامل خطا	بسامد
۱	قرائت نادرست متن	۱
۲	استفادهٔ نادرست از فرهنگ لغت یا واژه‌نامهٔ تخصصی	۱۲
۳	ناآشنایی با علوم اسلامی	۹
۴	خطاهای ناشی از درک نادرست متن	۶

۴- بحث

ترجمه یکی از پیچیده‌ترین وظایف زبانی است که نیازمند درک عمیق از هر دو زبان و فرهنگ مبدأ و مقصد است.

هوش مصنوعی در سال‌های اخیر پیشرفت چشمگیری در حوزهٔ ترجمهٔ ماشینی داشته، اما این پرسش که آیا می‌تواند ترجمه‌ای بی‌عیب و نقص ارائه دهد، همچنان محل بحث است. هرچند ابزارهایی مانند مترجم گوگل و سیستم‌های پیشرفته مبتنی‌بر یادگیری عمیق توانسته‌اند دقت ترجمه را افزایش دهند، هنوز محدودیت‌هایی وجود دارد که مانع بی‌نقص‌بودن ترجمه‌های هوش مصنوعی می‌شود. یکی از مزایای اصلی هوش مصنوعی، سرعت بالای پردازش داده‌ها و توانایی ترجمهٔ حجم انبوه متون در مدت‌زمانی کوتاه است (Koehn, 2020). در بسیاری از متون روزمره یا متونی با ساختار ساده، هوش مصنوعی می‌تواند ترجمه‌ای نزدیک به ترجمهٔ انسانی ارائه دهد. همچنین، یادگیری عمیق و مدل‌های زبانی بزرگ به هوش مصنوعی این امکان را می‌دهند که الگوهای زبانی را شناسایی کرده و ترجمه‌های دقیق‌تری ارائه کند (Goodfellow et al., 2016).

باوجود این پیشرفت‌ها، هوش مصنوعی هنوز در درک برخی جنبه‌های زبان مانند ظرافت‌های فرهنگی، مفاهیم انتزاعی، اصطلاحات خاص و طنز ضعف دارد. زبان انسانی سرشار از معانی ضمنی، استعاره‌ها و کنایه‌هایی است که نیاز به تفسیر عمیق و شناخت فرهنگی دارند (Venuti, 2017). برای مثال، ترجمهٔ یک شعر یا متن ادبی به مهارت و خلاقیت انسانی نیاز دارد که ماشین‌ها فاقد آن هستند. همچنین، خطاهای موجود در داده‌های آموزشی ممکن است به ترجمه‌های نادرست منجر شود؛ اما ترکیب هوش مصنوعی با مترجم انسانی می‌تواند نتایج بهتری را رقم زند. مترجمان می‌توانند در جایگاه ویراستار عمل کنند و خطاهای احتمالی ترجمهٔ ماشینی را اصلاح کنند (Pym ,2010). به این فرایند «پس‌ویرایش» گفته می‌شود که درحال‌حاضر در بسیاری از پروژه‌های ترجمه استفاده می‌شود.

در بررسی انجام‌شده در این پژوهش مشخص شد که هوش مصنوعی توانسته است متن را به‌صورت پذیرفته‌شده‌تری ترجمه کند و بسیاری از خطاهای مترجم انسانی را مرتکب نشود. بااین‌حال، به‌دلیل محدودیت‌های ذاتی خود در درک زبان، فرهنگ و معنا، هوش مصنوعی نمی‌تواند به‌تنهایی ترجمه‌ای بی‌عیب و نقص ارائه دهد. درحال‌حاضر، بهترین رویکرد استفاده از توانایی‌های هوش مصنوعی در کنار مهارت‌های انسانی است.

شایان ذکر است، هوش مصنوعی در ترجمه با محدودیت‌هایی روبرو است که به‌طور مختصر به آن‌ها اشاره می‌شود. این محدودیت‌ها به عوامل مختلفی بستگی دارد که می‌تواند دقت، کیفیت و کارایی آن را تحت‌تأثیر قرار دهد. هوش مصنوعی گاهی در درک بافت متن و ظرافت‌های فرهنگی زبان‌ها مشکل دارد. برای نمونه، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها یا بازی با کلمات که در یک زبان خاص معنا دارند، ممکن است به‌درستی به زبان دیگر منتقل نشوند. نکته دیگر اینکه کلمات یا جملاتی که معانی چندگانه دارند، می‌توانند برای هوش مصنوعی چالش‌برانگیز باشند. بدون درک کامل منظور گوینده، ممکن است ترجمه‌ای نادرست ارائه شود. محدودیت دیگر هوش مصنوعی این است که برای زبان‌هایی که داده‌های آموزشی کمی دارند (مثل برخی زبان‌های محلی یا کمتر شناخته‌شده)، عملکرد هوش مصنوعی ضعیف‌تر است؛ زیرا مدل‌ها به حجم زیادی از داده‌های باکیفیت نیاز دارند. حفظ سبک نگارش یا لحن نویسنده (مانند طنز، رسمی، عامیانه) در ترجمه گاهی دشوار است و خروجی ممکن است خشک یا غیرطبیعی به نظر برسد. در ترجمه‌های زنده (مثل مکالمات)، هوش مصنوعی ممکن است به‌دلیل سرعت، لهجه‌ها یا نویز محیطی دچار خطا شود. هوش مصنوعی معمولاً بر الگوهای آماری تکیه دارد و فهم عمیق معنایی یا احساسی متن (مانند انسان) برایش دشوار است. این موضوع در متون

ادبی یا پیچیده بیشتر نمایان می‌شود. اگر داده‌های استفاده‌شده برای آموزش مدل ناقص، قدیمی یا جانب‌دارانه باشند، ترجمه‌ها هم ممکن است کیفیت پایینی داشته باشند یا حتی تعصبات ناخواسته را منعکس کنند.

۵- نتیجه‌گیری

در این پژوهش از سامانه هوش مصنوعی چت جی‌پی‌تی (ChatGPT) استفاده شده است. این مدل برپایهٔ نسخه پیشرفتهٔ اپن ای.آی (OpenAI) و برپایهٔ معماری ترنسفورمر توسعه یافته و از صدها میلیارد پارامتر بهره می‌برد. چت جی‌پی‌تی باتکیه‌بر تریلیون‌ها دادهٔ متنی از منابع متنوع آموزش دیده و قادر است متون پیچیده را با سرعت بالا و دقت بسیار پردازش و ترجمه کند. اجرای این مدل‌ها بر روی زیرساخت‌های قدرتمند رایانش ابری و در بسترهایی با قابلیت مقیاس‌پذیری بسیار صورت می‌گیرد که امکان پاسخ‌گویی هم‌زمان به میلیون‌ها کاربر را فراهم می‌سازد. باوجود این قابلیت‌ها، محدودیت‌هایی ازجمله وابستگی به داده‌های پیش‌آموزشی، مصرف زیاد انرژی و ناتوانی نسبی در درک لایه‌های معنایی پیچیده یا تحلیل‌های انتقادی عمیق همچنان وجود دارد.

دستاورد اصلی این پژوهش نشان می‌دهد که هوش مصنوعی می‌تواند در ترجمهٔ متون عرفانی، که از دشوارترین گونه‌های متنی محسوب می‌شوند، عملکردی رقابت‌پذیر با ترجمهٔ انسانی ارائه دهد؛ به‌ویژه در زمینهٔ درک واژگان تخصصی و بازنمایی معنایی جملات پیچیده. این یافته برخلاف تصورات رایج دربارهٔ ضعف هوش مصنوعی در ترجمه متون معنوی و تخصصی است و می‌تواند مبنایی برای کاربردهای گسترده‌تر آن در ترجمهٔ متون علوم انسانی باشد.

برای پژوهش‌های آتی، پیشنهاد می‌شود این مسیرها نیز بررسی شوند: نخست، مقایسهٔ عملکرد چند مدل مختلف هوش مصنوعی در ترجمهٔ متون عرفانی و دینی، به‌منظور تعیین دقیق‌تر نقاط قوت و ضعف آن‌ها؛ دوم، ارزیابی کارایی ترکیب ترجمهٔ ماشینی با پساویرایش انسانی برای بهبود کیفیت نهایی ترجمه؛ و سوم، تحلیل میزان درک بافت فرهنگی، ظرایف بلاغی و مفاهیم انتزاعی توسط مدل‌های مختلف هوش مصنوعی در متون ادبی و عرفانی فارسی.

ترجمهٔ مطلوب متکی بر سه رکن اساسی است: تسلط نسبی بر زبان مبدأ، توانایی نگارش در سطح پیشرفته به زبان مقصد و آشنایی کافی با موضوع مورد ترجمه. در این میان، مدل‌های پیشرفتهٔ هوش مصنوعی، به‌ویژه آن‌هایی که مبتنی‌بر داده‌های وسیع و چندرشته‌ای آموزش دیده‌اند، از قابلیت‌های گسترده‌ای در پردازش و تولید زبان طبیعی برخوردارند و می‌توانند به‌عنوان ابزاری مؤثر در فرایند ترجمه مورد بهره‌برداری قرار گیرند. براین‌اساس، پیشنهاد می‌شود مترجمان، به ویژه در مواجهه با متون تخصصی همچون متون عرفانی، پیش از آغاز فرایند ترجمه، از خروجی اولیهٔ هوش مصنوعی بهره‌گیرند. این رویکرد نه‌تنها به درک عمیق‌تر متن مبدأ کمک می‌کند، بلکه در یافتن معادل‌های دقیق‌تر برای مفاهیم عرفانی نیز یاری‌رسان است. همچنین، به‌کارگیری راهبرد پساویرایش می‌تواند به افزایش کیفیت نهایی ترجمه کمک کند؛ به این معنا که مترجم نسخهٔ تولیدشدهٔ هوش مصنوعی را بازبینی کرده و درصورت وجود خطا یا نارسایی، آن را اصلاح نماید.

امید است یافته‌های این پژوهش بتواند آغازی برای توجه بیشتر به ظرفیت‌های هوش مصنوعی در ارتقا کیفیت ترجمهٔ متون عرفانی باشد. شایان ذکر است که یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر، بررسی‌نکردن تطبیقی عملکرد چند سامانهٔ مختلف ترجمهٔ ماشینی است. ازاین‌رو، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی به ارزیابی و مقایسهٔ چندگانهٔ این سامانه‌ها بپردازند.

منابع

قرآن کریم

ابونصر سراج، عبدالله بن علی (۱۳۸۰). متن و *ترجمه اللمع فی التصوف*. (رنولد آلن نیکلسون، مصحح؛ قدرت‌الله خیاطیان، محمود خورسندی، مترجمان) نشر فیض.

ابونصر سراج، عبدالله بن علی (۱۳۸۸). *اللمع فی التصوف* (رینولد آلن نیکلسون، مصحح؛ مهدی محبتی، مترجم). انتشارات اساطیر.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۰). *فرهنگ لغت فارسی*. انتشارات امیرکبیر.

لطفی‌پورساعدی، کاظم، نیلی‌پور، رضا، و میرزابیگی، جهانشاه (۱۳۹۹). *اصول و روش ترجمه (رشته مترجمی زبان انگلیسی)*. دانشگاه پیام نور.

هراتیان، فرزانه، و درویش، صدیقه (۱۳۹۸). *آنچه در مورد ترجمه باید دانست: از صد کتاب ترجمه خلاصه کلیدی از تعاریف، اصول، روش‌ها*. انتشارات علم و فرهنگ.

References

Abunasr Seraj, A. (2001). *Translation of Al-Lumaʿ fi al-Taṣawwuf* (G. Khayyatian & M. Khorsandi, Trans.). Feyz Publications. [In Persian]

Abunasr Seraj, A. (2009). *Translation of Al-Lumaʿ fi al-Taṣawwuf* (M. Mohabbati, Trans.). Asatir Publications. [In Persian]

Arberry, A. J. (1947). *The Doctrine of the Sufis (Kitab al-Luma' fi al-Tasawwuf by Abu Nasr al-Sarraj)*. Cambridge University Press.

Arberry, A. J. (2008). *Sufism: An Account of the Mystics of Islam*. Cambridge University Press.

Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.

Baldick, J. (2012). *Mystical Islam: An Introduction to Sufism*. I.B. Tauris.

Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *Advances in neural information processing systems, 33*, 1877-1901. https://B2n.ir/bh2862

Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford University Press.

Dehkhoda, A. (1951). *Persian Dictionary*. Amir Kabir Publishing. [In Persian]

Eco, U. (2001). *Experiences in Translation*. University of Toronto Press.

Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep learning*. MIT Press.

Graham, W. A. (1993). *Beyond the Written Word: Oral Aspects of Scripture in the History of Religion.* Cambridge University Press.

Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The Translator as Communicator*. Routledge.

Haratian, F., & Darvish, S. (2019). *What you need to know about translation: Key definitions, principles, and methods from 100 translation books*. Elm & Farhang Publications. [In Persian]

House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge.

Karamustafa, A. T. (2007). *Sufism: The Formative Period*. Edinburgh University Press.

Knysh, A. (2000). *Islamic Mysticism: A Short History*. Brill.

Koehn, P. (2020). *Neural machine translation*. Cambridge University Press.

Lotfipour-Saedi, K., Nilipour, R., & Mirzabeygi, J. (2020). *Principles and methods of translation (for English Translation Studies students)*. Payame Noor University Press. [In Persian]

Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (4th ed.). Routledge.

Nasr, S. H. (2007). *The Garden of Truth: The Vision and Promise of Sufism, Islam's Mystical Tradition*. HarperOne.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
Nicholson, R. A. (1914). *The Kitab al-Luma' fi al-Tasawwuf of Abu Nasr al-Sarraj al-Tusi*. Luzac & Co.
Nord, C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. St. Jerome.
OpenAI. (2023). *GPT-4 Technical Report*. Retrieved from https://openai.com/research/gpt-4
Pym, A. (2010). *Exploring translation theories*. Routledge.
Reiss, K., & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Niemeyer.
Schäffner, C. (2009). *Translation Studies and the "Turn" in Political Discourse*. John Benjamins Publishing.
Schimmel, A. (1975). *Mystical Dimensions of Islam*. University of North Carolina Press.
Smith, M. (1935). An Early Mystic of Baghdad: Abu Nasr al-Sarraj and His "Kitab al-Luma". *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, *8*(1), 71–78.
Toral, A., & Way, A. (2018). What Level of Quality Can Neural Machine Translation Attain on literary text?. In *Translation quality assessment: From principles to practice* (pp. 263-287). Springer international publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91241-7_12
Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins Publishing.
Vashee, A. (2019). *Neural Machine Translation: The New Normal*. Translation Spaces.
Venuti, L. (2017). *The translator's invisibility: A history of translation* (3rd ed.). Routledge